

6. Khomyakov V.A. Three Lectures on Slang: A Guide for Students of Pedagogical Institutes. - Vologda, 1970. - 62 p.
7. "The Foxhole Court: A Novel." / Nora Sakavic; translated from English by N. Sechkina. - Moscow: Popcorn Books, 2020. - 336 p. - (All for the Game).

## ҚОСТІЛДІЛІК ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

**Жаумитова В.К.**

Т.Я.Бигельдинов атындағы

Әуе қорғанысы күштерінің

Әскери институты,

Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қаласы

**Abstract:** Knowledge of multilingualism is a life requirement. Bilingual, multilingual, being a polyglot now is not surprising; however, the reverence of the native language, pure speech, and respectful attitude will be one of the most important life issues. In professional area, the meaning and using languages are necessary.

**Key words:** bilingualism, polyglot, multilingualism, national culture

**Аннотация:** Знание многоязычия – требование жизни. Быть билингвом, полилингвом, полиглотом в настоящее время не является удивлением. Однако почитание родного языка, чистая речь, уважительное отношение останется и будет одним из главных вопросов жизни. В профессиональной сфере необходимо значение и употребление языков.

**Ключевые слова:** двуязычие, полиглот, полилингвизм, билингвизм, национальная культура.

**Түйіндеме.** Көптілді білу - өмір талабы. Билингв, полилингв, полиглот болу қазіргі уақытта таңғаларлық жағдай емес. Дегенмен, ана тілін қастерелеу, таза сөйлеу, құрметпен қарау күн тәртібінен алынған жоқ. Кәсіби салада тілдердің қолдану маңыздылығы қажет.

**Тірек сөздер:** Қостілділік, полиглот, полилингвизм, билингвизм, ұлттық мәдениет.

Екітілділік - бұл адамның немесе қоғам мүшелерінің екі тілді тиімді пайдалану қабілеті. Біртілділік бір тілді қолдану қабілетін білдіреді. Бірнеше тілді қолдану мүмкіндігі көптілділік деп аталады. «Көп мәдениетті Америкада» келтірілген статистикаға сәйкес әлем халқының жартысынан көбі екі тілді немесе көп тілді: "еуропалықтардың 56% – ы екі тілді, ал халықтың 38% - ы Ұлыбританияда, 35% - ы Канадада және 17% - ы АҚШ-та екі тілді".

"Екі тілділік анықтамалығына" сәйкес, екі тілділік, жалпы көптілділік – қазіргі әлемде өмір сүрудің маңызды фактісі. Әлемнің 200 егеменді мемлекеті шамамен 5000 тілде сөйлейді (немесе бір мемлекетке 25 тіл), сондықтан әлемнің көптеген елдерінің азаматтары арасындағы қарым-қатынас кең екі тілділікті қажет етеді. Британдық лингвист Дэвид Кристал (1997) әлемдегі балалардың үштен екісі екі тілді ортада өседі деп есептеді. Ағылшын тілін қолдана отырып, тек екі тілділікті қарастыратын болсақ, Кристалл жинаған статистика көрсеткендей, бүкіл әлем бойынша ағылшын тілінде сөйлейтін шамамен 570 миллион адамның 41 пайыздан астамы немесе 235 миллионы ағылшын тілінде және басқа да тілдерде екі тілде сөйлейтіндігін көрсетеді. Екі тілділік, көптілділік – бұл, әрине, көптеген жағдайларда көпмәдениеттілікпен қатар жүреді.

"Қос тілділік" сөзі екі латын тілінен шыққан: *bi* - "қос"," және *lingua* - "тіл". Осылайша, билингвизм-бұл екі тілді меңгеру қабілеті. Демек, қос тіл - екі немесе одан да көп тілде сөйлей алатын адам. Алайда, екіден көп тілді білуге көптілділік, басқаша айтқанда полилингвизм жатады. "Полингвизмнің ерекшелігі - бұл екі түрге бөлінеді. Ұлттық (белгілі бір әлеуметтік қауымдастықта бірнеше тілді қолдану) және жеке (жеке тұлғаның бірнеше тілді қолдануы, олардың әрқайсысы белгілі бір коммуникативті жағдайға сәйкес келеді)". [1]

Психоллингвистикада тілдердің кезектілігін игеру және меңгеру басқаша белгіленеді: бірінші тіл немесе ана тілі және екінші тіл немесе сатып алынған тіл. Екінші тіл кейде белгілі бір тілдік ортада басым болса, біріншісін ығыстыруы мүмкін. Бұл жерде өз еліміздегі ана тіліміздің жағдайын айта кетуге болады. Бірнеше жыл үстемдік етіп келген, қоғамның қатынас тілі болып келген орыс тілінің ықпалы басым болып ана тілін ысырды. Екі тілділіктің екі түрі бар:

1. табиғи (тұрмыстық);
2. жасанды (оқу).

Табиғи екітілділік өздігінен сөйлеу тәжірибесінде радио мен теледидарды қамтитын тиісті тілдік ортада пайда болады. Тіл жүйесінің ерекшелігін түсіну

мүмкін емес. Жасанды билингвизммен екінші тіл оқу жағдайында игеріледі, бұл ретте ерікті күш-жігер мен арнайы әдістер мен тәсілдерді қолдану қажет. [1]

Екітілділіктің бірнеше түрі бар:

1. "Екінші тілді меңгеру жасына қарай ерте және кеш тілділік ажыратылады. Ерте билингвизм бала кезінен бастап екі тілді мәдениеттегі өмірге байланысты (әр түрлі тілдерде сөйлейтін ата - аналарды немесе бір елден екінші елге көшуді қамтиды); кеш билингвизм-екінші тілді үйрену бір тілді меңгергеннен кейін егде жаста болады.
2. Жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің саны бойынша, яғни адамның өзі дерлік шет тілінде сөйлемейді немесе жазбайды, тек шетелдік сөйлеуді түсінеді. Бұл жағдайда репродуктивті (репродуктивті) қос тілділік ерекшеленеді, оның ішінде шет тілінің мәтінін қабылдау (қайталау қабілеті) және оқылған немесе естіген нәрсені жаңғырту. Өнімді (өндіруші) қос тілділік-шет тіліндегі мәтіндерді түсіну және көбейту, сондай-ақ оларды өзіңіз шығару қабілеті. Басқаша айтқанда, қос тіл өнімді. Қос тілділікте ауызша да, жазбаша да сөздерді, сөз тіркестерін және сөйлемдерді құрастыра алады". Қазіргі адамның сөйлеуі мен тілі - ұзақ мерзімді тарихи дамудың нәтижесі.

Тіл белгілі бір адамзат қоғамдастығы мәдениетінің маңызды көрінісі ретінде ондағы тұрақты рәміздердің тарихи жүйелерін білдіреді.

Сөйлеу қарым-қатынасы фонетикалық, лексикалық, грамматикалық және стилистикалық құралдар мен қарым-қатынас ережелері жүйесі болып табылатын осы тілдің заңдарына сәйкес жүзеге асы.

Адамның ұлттық мәдениетке жататындығы тілдік тұлғаның барлық деңгейлерінде көрінеді: когнитивті деңгейде, тіл деңгейінде, эмоционалды деңгейде, мотивациялық деңгейде - ұлттық сипатта, ұлттық менталитетте - дене тілі, жест-ишара. Осылайша, мәдениет тілдік тұлғаның барлық деңгейлеріне бөлінеді. Тіл-бұл пәндік әлемдегі анықтамалық жүйе. Этникалық мәдениеттің арқасында адам өзінің әлемге деген көзқарасын, өзінің бейбітшілік бейнесін қалыптастырады.

Қоғамның қазіргі өмір сүру жағдайлары халықтың едәуір көші-қонымен байланысты, осыған байланысты көптеген адамдар екі немесе одан да көп тілдерді қолданады.

Тілдерді араластыру құбылыстары ұзақ уақыт бойы байқалды, олар соңғы жылдары едәуір күшейе түсті, өйткені жалпы планета халқының көші-қон процестері күшейе түсуде. Екітілді және полиглоттар психология мен лингвистикаға ерекше қызығушылық тудырады. Ана тілі орыс тілі болып табылатын қос тілділердің ішінде басында орыс тілінің мұрасы басым адамдар

тобы ерекшеленеді. Оларға бұрынғы КСРО елдерінен келген эмигранттардың балалары кіреді, олар орыс тілімен қатар басқа тілдерді де біледі.

Екі тілділік есте сақтау қабілетінің дамуына, тіл құбылыстарын түсіну, талдау және талқылау қабілетіне, тапқырлыққа, реакция жылдамдығына, математикалық дағдылар мен логикаға оң әсер етеді деп саналады. Толыққанды дамып келе жатқан қос тілдер абстрактілі ғылымдарды, әдебиеттерді және басқа да шет тілдерін жақсы үйренеді және басқаларға қарағанда жақсы меңгереді. Екі тілді мүлдем баламалы меңгеру мүмкін емес деп саналады. Абсолютті қос тілділік барлық қарым-қатынас жағдайларында тілдерді бірдей меңгеруді қамтиды. Бұған қол жеткізу мүмкін емес. Себебі адамның бір тілді қолдану арқылы алған тәжірибесі әрқашан басқа тілді қолдану арқылы алған тәжірибесінен өзгеше болады. Көбінесе адам әртүрлі жағдайларда әртүрлі тілдерді қолданғанды жөн көреді. Мысалы, білімнің техникалық аспектілері бар оқытуға байланысты жағдайларда бір тілге, ал отбасына байланысты эмоционалды жағдайларда екіншісіне артықшылық беріледі. Бір тілге қатысты эмоциялар әрқашан басқа тілге қатысты эмоциялардан өзгеше болады.[3]

Өздеріңіз білетіндей, Қазақстандағы тілдік жағдайдың басты ерекшелігі-қазақ-орыс Қос тілділігінің кең таралуы. Қазақстандықтар арасындағы бағалаудағы Қайшылықтар үштілділіктің ресми деңгейінде бекітілуін тудырады. Егер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің үштұғырлығын жақтаушылар қазақстандықтардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттігін жақтаса, онда қарсыластар Үштілділік мемлекеттік тілдің онсыз да тұрақсыз жағдайын қиындатуы мүмкін деп қорқады.

Осылайша, қос тілділіктің ұлтаралық қарым-қатынасқа әсері туралы мәселе ұлттық саясат пен мемлекеттік құрылыстың негізгі проблемаларын біртұтас түйінге байланыстырады және Қазақстанның ішкі саяси өмірінің басты, өзекті мәселелерінің біріне айналады, ол өзіне ерекше назар аударуды және арнайы ғылыми зерттеуді талап етеді. Қазақстан өзінің этникалық құрамы бойынша бірегей болып табылады және әртүрлі этностар мен мәдениеттердің кең мозаикасын білдіреді. Мұнда 130-дан астам ұлттардың, ұлттық және этникалық топтардың өкілдері тұрады.

2022 жылғы 1 қыркүйекте жарияланған 2021 жылғы санақтың қысқаша қорытындысына сәйкес негізгі этностардың саны: қазақтар — 13 497 891 адам (халықтың 70,4%), орыстар — 2 981 946 (15,5 %), өзбектер-614 047 (3,2 %), украиндар-387 327 (2,0 %), ұйғыр — 290 337 (1,5 %), немістер — 226 092 (1,2) %, татарлар — 218 653 (1,1 %), басқа этностар және ұлтын көрсетпеген-969 722 (5,1 %).[4]

2021 жылғы санақтың алдын ала деректеріне сәйкес Қазақстанда ең көп таралған тіл Орыс тілі болды: ел халқының 94,4%-ы ауызша орыс тілін түсінетіндерін, халықтың 84,8% - ы орыс тілінде оқи және жаза алатынын, 3,4% - ы тек оқи алатынын көрсетті. Сонымен қатар, ел халқының 74%-ы қазақша ауызша сөйлеуді түсінеді, халықтың 62% - ы қазақша оқи және жаза алады, ал 2,9% - ы тек оқи алады. Қазақстанның түрлі этностарының арасында тілдерді меңгеру дәрежесінде айтарлықтай айырмашылықтар байқалады. Сонымен, славян этностарының арасында орыстардың 25,3% - ы, украиндардың 21,5% - ы, белорустардың 19% - ы және поляктардың 20,9% - ы ауызша қазақ тілін түсінеді. Қазақ тілін меңгерудің ұқсас деңгейін немістер де көрсетеді — 24,7 %. Орыстардың 6,3%-ы, украиндардың 5,2% - ы, белорустардың 4,8% - ы, поляктардың 6,6% - ы, немістердің 7,9% - ы қазақша оқуға және жазуға қабілетті екенін мәлімдеді. Осы ұлт өкілдерінің 2-ден 2,9% - на дейін қазақша ғана оқи алатындығы туралы мәлімдеді.

Сонымен қатар, ауызша қазақ тілін түсінетіндердің жоғары пайызы қазақтардың арасында байқалады — 98,4%, сондай-ақ бірқатар түркі халықтары: өзбектер 95,5%, ұйғырлар 93,7%, қырғыздар 92,7 %. Бірақ егер қазақтар арасында 93,2% қазақша оқи және жаза алатын болса, онда аталған түркі халықтарының арасында 61-63%-ы мұны біледі, ал тағы 8-12%-ы тек қазақша оқи алатынын айтты.

Славян халықтары мен немістер арасында орыс тілін білу деңгейі шамамен 99% құрайды, ал 97% орыс тілінде оқиды және жазады. Мәліметтер жарияланған барлық этникалық топтардың ішінде этникалық тәжіктер орыс тілінде ең аз түсінген-85,2 %, сонымен қатар орыс тілінде оқи және жаза алатындардың ең аз үлесі-56,6 %. Қазақстанның барлық басқа этностары орыс тілінде 92,1%-дан (қазақтардың өзі) 98,4%-ға дейін (татарлар) түсінеді, ал орыс тілінде 68,3% - дан (өзбектер) 95,5% - ға дейін (корейлер) оқи және жаза алады. Қазақтар арасында 79,1% орыс тілінде оқи және жаза алады.

Ағылшын тілін білу дәрежесі туралы декларация әр түрлі этностарда айтарлықтай өзгереді, ал корейлер ағылшын тілін меңгерудің ең жоғары көрсеткіштерін жариялады: 24,2% ауызша сөйлеуді түсінеді, 11,4% оқи және жаза алады, 3,5% тек оқи алады. Ағылшын тілін білудің салыстырмалы түрде жоғары дәрежесін жариялаған этностар тобын қазақтар да құрайды (17,5% түсінеді, 9% оқиды және жазады, 2,9% тек оқиды), ұйғырлар (15,7% түсінеді, 7,2% оқиды және жазады, 2,6% тек оқиды), қырғыздар (12,6% түсінеді, 5,8% оқиды және жазады, 2 % тек оқиды). Орыстар славян халықтары мен немістер арасында ағылшын тілін білудің ең жоғары деңгейіне ие: 12,6% түсінеді, 5,6%

оқиды және жазады, 2,1% тек оқиды. Сонымен қатар, белорустар мен поляктар ағылшын тілін білудің ең төменгі деңгейін жариялады: 6,8% - ы ағылшын тілін түсінеді, тек 3% - ы оқи және жаза алады, 1% - ы тек оқи алады.

Осыған байланысты ұлттық саясат пен этносаралық қатынастар мәселелері Қазақстан Республикасы үшін зор маңызға ие. Ұлтаралық қатынастардың маңызды факторы, сөзсіз, тілдік қатынастар. Сондықтан қос тілділік пен көптілділік мәселелері ерекше қызығушылық тудырады.

Әлемде де, біздің елде де қос тілділік пен көптілділіктің дамуы тұрақты өсу тенденциясын сақтайды. Қалыптасудың бұл үрдісі Қазақстандықтардың білімді бөлігінің ақпараттық, әлеуметтік-саяси және басқа да өзара қарым-қатынастардың әлемдік жүйесіне интеграциялануға ұмтылысы, Сондай-ақ шет тілдерін (ағылшын, неміс, француз, итальян және т.б.) үйрену арқылы әлемдік мәдени мұра құндылықтарына баулу нәтижесінде Қазақстанның қазіргі жағдайында ерекше күшейе түседі. Осыған байланысты екі және кейде одан да көп тілдерді оқыту тілдері ретінде пайдалануды көздейтін қос тілділікке негізделген білім беру жүйесі әлемде үлкен танымалдылыққа ие болуда.

Біртұтас мемлекет шеңберінде әртүрлі этностардың қалыпты қатар өмір сүруін қамтамасыз ететін екіжақты екі тілділік, сондай-ақ ұлтаралық толеранттылықтың қалыптасуына және қоғамдағы интеграциялық процестердің дамуына ықпал етеді.

Демек, билингвизмді адамдардың жаңа әлеуметтік-саяси, экономикалық және мәдени шындыққа бейімделуінің маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде зерттеу қазіргі уақытта өзекті ғылыми теориялық және қолданбалы міндетке айналууда. Осыған байланысты, Тәуелсіздік кезеңінде қалыптасқан Қазақстан Республикасының тіл саясаты мен тілдік ахуалының дәстүрлі тұжырымдамаларын жаңаша түсіну қажеттілігі объективті түрде туындады.

### **Әдебиеттер:**

1. Белянин В.П. Психоллингвистика. – М.: МПСИ, 2003.
2. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия. (билингвизма). М. МГУ, 1969.
3. <http://ru.wikipedia.org>.
4. Итоги переписи населения Казахстана 2021г.